

Yusif HÜSEYNOV

“KASPI” QƏZETİNDƏ MƏTBUAT MƏSƏLƏLƏRİ

РЕЗЮМЕ

“Каспи” коснулся проблемы создания печати печатной на родном языке на своих страницах, в отличие от нападений на газеты, опубликованных на азербайджанском языке. “Каспи” был в состоянии сказать свое слово в истории, в том числе как часть

средств массовой информации. Исследователи используют копии "Каспи" в качестве исторических документов для расследования различных инцидентов.

В статье о позиции газеты "Каспи" на события, происходящие в то время, поддержка других медиа органов, писатели собрались вокруг него.

Ключевые слова: Каспи, пресса, газеты, журналистика, язык, стиль

SUMMARY

"Kaspi" touched on the problem of creation of press printed in native language on its pages, opposed against the attacks to newspapers published in Azerbaijani. "Kaspi" was able to say its word on history, including as a part of media. The researchers use the copies of "Kaspi" as historic documents for investigation of various incidents.

The article is about the position of "Kaspi" newspaper to the events taking place at that time, the support to other media organs, writers gathered around it.

Keywords: Kaspi, press, newspapers, journalism, language, style

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş xalq mücahidləri, ictimai xadimlərin böyük əksəriyyəti, o cümlədən H. Zərdabi, M. Şahtaxtı, Ə. Topçubaşov, Ə. Ağaoğlu, Ə. Hüseynzadə, Ü. Hacıbəyli, C. Hacıbəyli, N. Vəzirov, F. Köçəri, S. M. Qənizadə, C. Məmmədquluzadə, N. Nərimanov, E. Sultanov, M. Hacınski, M. T. Sidiqi, T. Bayraməlibəyov və başqa görkəmli simalar "Kaspi"də qələmlərini sınımış şəxsiyyətlərdəndir.

"Kaspi" öz səhifələrində dəfələrlə yerli dildə mətbu orqanların yaradılması probleminə toxunmuş, bu ideyanı müdafiə etmiş, Azərbaycan dilində nəşr olunmuş qəzetlərin fəaliyyətini daim izləmiş, dəyərləndirmiş, onlara edilən yersiz hücumlara qarşı çıxmışdır. Qəzetin səhifələrində "Əkinçi"dən tutmuş "Ziya", "Kəşkül", "Şərqi-rus", "Həyat", "İrşad", "Molla Nəsrəddin", "fiyuzat", "Tazə həyat" kimi mətbu orqanlar barədə kifayət qədər material verilmişdir. Bu məqalələrdə Azərbaycanda milli mətbuat və onun elmi-nəzəri dəyərləri, cəmiyyətin inkişafında mətbuatın yeri və rolu, mətbuat və ictimai həyat kimi nəşələrə aydınlıq gətirilir.

Mətbuatla bağlı Ceyhun Hacıbəylinin yazıları xüsusi maraq doğurur. Ədibin mətbuat və nəşriyyat məsələləri mövzusunda yazdığı məqalələri ayrıca müzakirə mövzusuudur. Onun bu sahədə olan yazılarından "Qəzet işi haqqında" (7 oktyabr 1912, №226), "İranda mətbuat" (9 may 1913, №103), "Mətbəə işinin təkmilləşdirilməsi" (21 mart 1914, № 66), "Mətbuat haqqında qanun layihəsi və müsəlman redaktorlar haqqında" (4 aprel 1914, №77), "Müsəlman həyatı və mətbuatından" (10 yanvar 1917, №7) və başqalarının adını çəkmək olar.

C. Hacıbəylinin publisistikasının səciyyəvi və üstün keyfiyyətlərindən biri də budur ki, qələm sahibi faktlardan, statistik məlumatlardan gen-bol, eyni zamanda yerli-yerində istifadə edir, rəqəmlər çox olsa da oxucunu yormur, müəllifin mülahizələri, fikirləri, müddəaları içərisində "əriyib gedir". Qəzetdə mətbuat məsələlərinə xüsusi diqqət yetirən C. Hacıbəyli digər müəlliflərin yazılarına da diqqətlə yanaşır və oxucuları "Kaspi"nin 264-cü sayında Tiflisdən verilmiş bir xəbərə cəlb edir. Bir seminariyanın açılmasıyla bağlı məlumat verən xəbərə o, öz münasibətini bildirir, jurnalist kimi yazısında buna yer ayılır və Tiflisdə seminariyanın yaranma şərtləri barədə yazır. C. Hacıbəylinin toxunduğu mövzuları, onun publisistikasını maraqlı edən cəhətlərdən biri də faktları, hadisələri müqayisələrlə təqdim etməsidir. Bu bir tərəfdən yazını oxunaqlı edir, digər tərəfdən oxucunu inandırır. Mətbuatın ölkədəki vəziyyətindən narahat olan müəllif "Biz nə etməliyik?!" adlı məqaləsində hiddətlə yazır ki, Qarsın 200 minlik müsəlman əhalisiylə bağlı baş verən faciə rus mətbuatında özünə yer tapmadı, halbuki, onlar ermənilərin, polyakların, yunanların, asurların əzablarına böyük canfısqanlıqla öz səhifələrində yer ayırırlar: "...digər xalqlar həyatın bütün elementlərini ölçüb-biçir, biz isə özümüzlü həyatın axınına tabe

edirik. ətrafda möhkəm, güclü dayaq tapmadan gözümüzü yumub güclü axına atılırq. Təşkilatlanmaq mədəniyyətimiz aşağıdır". ("Kaspi" qəzeti, 1915-ci il, 28 mart, №67)

Ceyhun bəyin 80 il bundan əvvəl təsvir etdiyi mənzərə bu gün nə qədər tanışdır və problem bu gün nə qədər aktual səslənir!

Kaspiçilərin əksəriyyətinin mətbuatın ictimai əhəmiyyəti barədə fikirləri üst-üstə düşür və onlar yerli dildə mətbuatın vacibliyini döən-döənə qeyd edirdilər. Ümumiyyətlə, "Kaspi"nin əksər əməkdaşları ictimai tərəqqini mətbuatsız təsəvvür edə bilmirlər. Məlumdur ki, qəzetin çoxlu sayda redaktorları olub. Onların çoxu işə başlarkən mətbuata münasibətini bir daha bəyan etmiş, üzərlərinə düşən məsuliyyətin nələrdən ibarət olduğunu bir daha alqışlamağa çalışmışlar. Məsələn, V. V. Kuzmin birinci sayın baş məqaləsində oxuculara müraciətində əyalət mətbuatının əsas vəzifəsini yerli ehtiyac və tələbatın ifadəçisi və şərhçisi olmaqda gördüdü. Təbii ki, onun bu fikri Zərdabinin məşhur kəlamını xatırladır: "...Qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz. Onun borcudur işlərin yaxşı və ya yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin. Ta xalq öz nik-bədinə xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun".

"Kaspi"nin əsas redaktorlarından biri olan N. A. Sokolinski qəzetə rəhbərliyə başlayanda oxuculara müraciətlə yazırdı: "Mən çiyinlərimə belə bir yükü götürməyə ona görə risk etdim ki, yalnız bizim cəmiyyəti deyil, bütün Rusiyanı narahat edən məsələlərin qarəzsiz və müstəqil həllində ölkəmizin ictimai maraqlarına vicdanla xidmət edim. Məsələnin bu cür qoyuluşu ona görə zəruridir ki, bizdə bakıda yalnız bir mətbuat orqanı nəşr olunur". (Üç əsrin qəzeti. Bakı, 2011, Qanun, səh 399)

"Kaspi" qəzetində ciddi müzakirəyə səbəb olan yazılardan biri də N. Nərimanovun "Əliqələmlə müsəlman ziyalıları haqqında bir neçə söz" sərlövhəli məqaləsi olub. Müəllif bildirir ki, son zamanlar Zaqafqaziyada bəzi ziyalıları rus dilində çıxan qəzetlərdə müxtəlif mövzularda olan yazılar dərc etdirirlər. Nərimanov bunu bir tərəfdən müsbət qiymətləndirsə də, digər tərəfdən onlara bəzi iradlar tutur. o yazır: "Görünür ki, bu məqalələrin müəllifləri mədəni cəhətdən geridə qalmış öz həmməzhəblərinə müəyyən bir xeyir vermək istəyirlər, onlar var qüvvələri ilə avam camaatı cəhəlt girdabından xilas edib haqiqət yoluna salmağa çalışırlar. Lakin əfsus! Bu ağaların zəhməti, xidmət etdikləri və onların gözündə cahil və dərrakəsiz görünən bir cəmiyyətə, çətin ki, azacıq bir xeyir verəcəkdir". Məqalə müəllifi onu da etiraf edir ki, bu məqalələr rus oxucusunu "Zaqafqaziya müsəlmanlarının ictimai həyatı ilə" tanış edir. Lakin o, bu mülahizələri axıradək qəbul etmir. Çünki "iş bundadır ki, həmin məqalələr bu və ya digər məsələlərin həllində fəal iştirak etmələri lazım gəldiyi zaqafqaziya müsəlmanlarına müraciətlə bir vəz xarakteri daşıyır. Lakin bu vəz onlara çox vaxt çatmır". N. Nərimanov fikrini açıqlayır: "Məqalələr kim üçün nə məqsədlə yazılır?!". Özü də cavablandırır: "...həmin məqalələri buna ehtiyacı olan adamlar oxumurlar, buna ehtiyacı olmayanlar oxuyurlar". Bəs çıxış yolunu Nərimanov nədə gördüdü? Ədib çıxış yolunu Zaqafqaziyada ana dilində qəzet nəşr etməkdə, müsəlmanlara aid məsələlərin də həmin qəzetdə nəşr olunmaqda, qəzet oxuyub da nədən geridə qaldıqlarını bilmək imkanı əldə etməkdə gördüdü.

Göründüyü kimi, N. Nərimanov rus mətbuatında Azərbaycan ziyalılarının çıxışlarını kifayət qədər dəstəkləmiş və başqa bir işə səsləyirdi. Onlar "qızıl vaxtlarını müsəlmanların anlamadığı bir dildə məqalələr yazmağa sərf etmək əvəzinə, bu və ya digər məsələlər haqqında sadə kitabçalar nəşr etsələr, rus dilini öyrənməyin faydası haqqında yazsalar daha ağıllı iş görmüş olardılar".

"Kaspi" qəzeti sonrakı illərdə də yerli dildə mətbuat orqanının yaradılması zərurətini ictimai rəyde qorumağa çalışmış və onun reallaşması üçün mübarizə aparmışlar. Qəzet bəzən yumşaq dildə hakim dairələrin ürəyinə insaf salmaq yerli dildə qəzetin hökumət və dövlət üçün də faydasında uzun-uzadı söhbət açır, bəzən isə məsələnin həllinin gecikdirilməsini ciddi tənqid edir. Məsələn, "Kaspi"də dərc olunan "Tatar-Azərbaycan dilində qəzetin zəruriliyi haqqında" sərlövhəli məqalədə qeyd olunur ki, "Azərbaycan dilində qəzet haqqında məqalə birinci dəfə

müzakirə olunmur". Qəzetin fikrincə bu məsələ kiməsə, nə vaxtsa vaxtı yetişməmiş kimi görünə bilərdi. "Bizim günlərdə o, o qədər yetişib ki, bu tələbi yerinə yetirmək tam mənası ilə təxirəsalınmaz olub".

Azərbaycan mətbuatının hər bir uğuruna "Kaspi" reaksiya vermiş, imkan daxilində jurnalistikada gedən bütün prosesləri izləməyə çalışmışdır. "Kaspi" mətbuat orqanlarının qarşılaşdığı problemlər, çətinliklərə biganə qalmamış, öz oxucularını baş vermiş hadisələrlə vaxtında tanış etmiş, həmin problemlərin həllində onlara yardımçı olmağa say göstərmişdir. Təkcə "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlı on bir il ərzində qəzet onlarca informasiya dərc etmiş, jurnalın nəşrinə icazə alınması, çapdan çıxması, təzyiqlərə məruz qalması və müvəqqəti bağlanması ilə əlaqədar qəzetdə müntəzəm xəbərlər getmiş. Və həmin hadisələrə adekvat münasibət bildirilmişdir. Məsələn, 1907-ci ilin iyun ayında "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşri dayandırılır. Lakin geniş ictimaiyyətin təzyiqi nəticəsində onun nəşrinə yenidən icazə verilir. Hələ jurnalın yeni sayı çapdan çıxmamış "Kaspi" qəzeti oxucuların sevincini izhar edən informasiya dərc etmişdi. Xəbərdə bildirilirdi ki, "dünən bir dəstə müsəlman gəncləri tərəfindən "Molla Nəsrəddin" idarəsinə aşağıdakı teleqram göndərilmişdir.: "Açılmağın münasibətilə səni təbrik edir və sənə həmişə məğlubiyətsizlik arzulayırıq. Xalqımızın tərəqqisinin rəhni olan böyük ideallar yolunda sənə həmişə qələbə istəyirik. Dəstənin vəkilləri: artist Rzayev, student Məlikov, Rza Tağıyev və başqaları". (2, 1907-ci il 24 iyun)

Ümumiyyətlə, "Kaspi" bütün fəaliyyəti illərində, xüsusilə XX əsrin ilk onilliyində müxtəlif rubrikalar altında ("Муслманьская печат", "Из жизни и прессы муслмань" və s.) müntəzəm xəbərlər dərc etmiş, türkdilli mətbuatın üzlaşdığı problemləri oxucuların diqqətinə çatdırmışdır. Təkcə 1907-ci ilin 22 fevral tarixli 43-cü sayında yeddi xəbər dərc etmişdi ki, onların da dördü müsəlman mətbuatına aid idi. Birinci xəbərdə bildirilirdi ki, "Füyuzat" jurnalının sonuncu sayında Tolstoyun "Tanrıyamı, yoxsa Qaruna" hekayəsi Ə. Hüseynzadənin tərcüməsində dərc edilmişdir. Hekayə ayrıca kitab şəklində də nəşr olunacaqdı". (2, 1907-ci il 22 fevral)

İkinci xəbərdə yazılırdı: "Bu günlərdə Həştərxanda "Həmiyyət" adı altında tatar dilində yeni qəzet çıxacaq. Redaktor-naşir "Bürhani-Tərəqqi" qəzetinin indiki nəşiri Mustafa Lütfi Şirvanski olacaqdı". (2, 1907-ci il 22 fevral)

Digər xəbər Samarada çıxan "Ural" qəzetindən götürülmüşdür. Qəzet yazır ki, Samara şəhərində mədrəsədə şagirdlər uşaq jurnalını nəşrə hazırlayırlar.

Başqa bir xəbərdə isə türkdilli mətbuat üçün xarakterik olan bir məsələyə toxunulur. "Kaspi" qəzeti yazır ki, Misirdə nəşr olunan "türk qəzeti oxucularına müraciət edib. Müraciətdə müsəlman cəmiyyətinin süstlüyü və mətbuata laqeyd münasibəti tənqid olunur. Maliyyə çatışmazlığı üzündən bağlanmaq təhlükəsi qarşısında qalan qəzet öz oxucularına üz tutaraq deyir: "Bir-iki nəfərin köməyi ilə qəzetin nəşrini saxlamaq olmaz, ona bütün cəmiyyətin köməkliyi lazımdır, əgər cəmiyyət yardım göstərməsə heç bir qəzet yaşaya bilməz. Bax buna görə də redaksiya qəzetin nəşrini müvəqqəti olsa da dayandırmamağa məcburdur." (2, 1907-ci il 22 fevral) "Kaspi" qəzeti bu hadisəyə təəssüfləndiyini bildirir və qeyd edir ki, "türk qəzeti ən yaxşı və məlumatlı mətbuat orqanlarından biridir".

Azərbaycan mətbuatına, həmçinin digər türkdilli xalqların mətbuatına "Kaspi"nin isti münasibətini daim izləmək mümkündür. Xüsusilə "Əkinçi" və onun yaradıcısı H. Zərdabi haqqında qəzetin fikir və mülahizələri maraq doğurur. H. Zərdabinin vəfatı ilə bağlı qəzetdə dərc olunan yazılar içərisində "Kaspi"nin əməkdaşı Olendskinin yazısı təsirli olduğu qədər də həqiqi və müasirdir: "O sağ olanda hesab edirdilər ki, o öz borcunu yerinə yetirir. ...Düzdür, öz borcunu yerinə yetirir, bəs başqaları niyə bunu eləmir? Nə üçün o, uzun müddət tək idi, 40 il bundan əvvəl cəsarətli fikirləri yazmağa və dövrü olaraq çap etməyə güc tapdı və həyata keçirdi-döğmə dildə canlı, xeyirxah, işıqlı sözləri?" (2, 1907-ci il 22 fevral)

1890-cı illərdən 1914-cü ilədək "Kaspi"nin elə bir sayı yoxdur ki, orada İsmayıl bəy Qaspralının "Tərcüman" qəzetinə istinad edilməsin. "Kaspi"nin 1903-cü ilin aprel ayının 12-də çapdan çıxan sayında Ə. Topçubaşovun "Tatar qəzetinin iyirmi illiyi" sərlövhəli irihəcmli yasısı dərc olunub. Müəllif Rusiyada tatar dilində çıxan qəzetin əhəmiyyətindən danışır, bu hadisəni müsəlmanlar arasında sevindirici və yeganə hal kimi qiymətləndirir: "1883-cü ilin 10 aprelində çıxan birinci nömrədə İ.b. Qasprinski öz qarşısına qoyduğu vəzifələri belə müəyyənləşdirirdi: "Tərcüman" öz gücü daxilində müsəlmanlar arasında sağlam və faydalı xəbərlərin bələdçisi olacaq. qarşılıqlı şəkildə rusları onların həyatı, düşüncələri və ehtiyacları ilə tanış edəcək. Beləliklə, qələmi ələ alırıq ki, həqiqətə və maarifə xidmət edək". Həqiqətən də "Tərcüman" öz gücü daxilində zülmətin və cəhələtin əsarət zəncirindən qurtarmağın yeganə düzgün və etibarlı yolu kimi yorulmadan maarifin zəruriliyini təsdiqləyərək müsəlmanlara xidmət edir.

Qəzetin ildən-ilə uğur qazandığını, bütün Rusiya müsəlmanlarının sevimlisinə çevrildiyini vurğulayan Ə. Topçubaşov 10 illik yubileyi belə xatırlayır: Bildirir ki, o zaman bizim Zaqafqaziya tatarları da Baxçasaray qəzetinin sadə təntənəli yubileyinə səs verdilər: "Tiflisdən, İrəvandan, Bakıdan və digər yerlərdən təbrik məktubları, qiymətli hədiyyələr və s. göndərilmişdi. Hamı yorulmaz ictimai xadimi müdafiə etməyə tələsirdi və hanı istəyirdi ona "çox yaşa!" desin". (2, 1903, 12 aprel)

"Kaspi" qəzetinin ən çox istifadə etdiyi metodlardan biri də yerli dildə çıxan mətbuat orqanlarından maraqlı və aktual olan yazıları tərcümə edib öz səhifələrində yerləşdirməsi idi. Hətta bəzən bütöv bir səhifəni bir mətbuat orqanının ixtiyarına verirdi. Məsələn, 1917-ci il iyul ayının 12-də qəzetin 4-cü səhifəsi "Bakı müsəlman İctimai Təşkilatları Komitəsinin Xəbərləri"nə verib. Ümumiyyətlə "Kaspi"nin ən çox istifadə etdiyi "Mətbuat xülasəsi", "müsəlman mətbuatı" rubrikaları altında belə yazıları tez-tez yerləşdirirdi. "Hümmət" qəzetinin baş məqaləsinin icmalının verilməsi belə yazılardan biridir. Həmin baş məqalədə sosialistlərlə kadetlər arasında gedən mübahisədən bəhs edir. Yazı maraqlı sonluqla bitir: "qoyun dərisinə girmiş canavarların bu məqsədləri indi aydındır. Onlar ölkəni elə bir vəziyyətə çatdırmaq istəyirlər ki, əvvəl-axır hiddətlənən xalq desin ki, "hələlik biz demokratik respublikaya hazır deyilik". (2, 1917, 12 iyul)

Qəzetdə Konstantinopolda çıxan "Mizan", "Əxtər", Türkiyədə nəşr olunan "Məlumat", "Fünun", "Maxzanul Ulumi", Cenevədəki "Osmanlı", Misirdən "Al-Moaid", "Xamsa" haqqında materiallar dərc olunur, bu mətbuat orqanlarının vəziyyətindən, fəaliyyətindən informasiyalar verir.

Bir sözlə, "Kaspi" qəzeti Azərbaycan mətbuatının bir parçası olmaqla, bu tarixdə öz sözlünü deməyi bacardı. Tədqiqatçılarımız, tarixçilərimiz "Kaspi"nin nüsxələrindən, onun saylarından məhz tarixi sənədlərini, müxtəlif hadisələri araşdırmaq üçün istifadə edirlər. bu bir daha "Kaspi"nin həqiqətən tarix olduğunu və özünə yarım əsrə yaxın bir dövrü birləşdirdiyini göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ağaoğlu Ə. Tərcümeyi-hali-acizanəm. Respublika Əlyazmalar İnstitutu, f.21, saxlama vahidi 403
2. "Kaspi" (1881-1920)
3. Hüseynov Ş. Mənəvi irsimiz və gerçəklik. Bakı, 2004.
4. Hüseynov Ş. Əhmədbəy Ağaoğlunun dünyagörüşü. Bakı, 1998.
5. Hüseynova Ülviyyə. Əhmədbəy Ağaoğlunun ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı Nurlan. 2006.
6. Quliyev Vilayət. Ağaoğullar. Bakı. Ozan. 1997.
7. Üç əsrin qəzeti. Bakı, "Qanun" nəş, 2011.

Elmi rəhbər prof.N.Yaqublu